Central Asian Research Journal of Natural and Exact Sciences
INTERNATIONAL SCIENTIFIC, APPLIED AND THEORETICAL JOURNAL
2026 / № 1(3)
SCIENCE FOR A SUSTAINABLE CENTRAL ASIA

AMIR TEMURNING RUS KNYAZLIKLARI BILAN ALOQASI

Qarshiyev Fazliddin Olim o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Ergashev Aliakbar Nurmuhammad o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Do‘smahmatov Nodirbek Rustam o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Amir Temur davlatining Rus knyazliklari bilan o‘zaro munosabatlari tahlil qilinadi. Aloqalarning asosan Oltin O‘rda hukmdori To‘xtamish bilan kurash orqali bilvosita shakllangani, 1391- va 1395-yillardagi harbiy yurishlar, ularning Moskva va boshqa rus yerlari taqdiriga ta’siri, shuningdek, savdo yo‘llari va tarixshunoslikdagi turli qarashlar yoritiladi. Mualliflar manbalardagi ma’lumotlarni qiyosiy o‘rganib, xolisona xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Rus knyazliklari, Oltin O‘rda, To‘xtamish, Moskva, Qunduzcha jangi, Terek jangi, Vasiliy I, Buyuk ipak yo‘li, tarixshunoslik.

Аннотация. В статье анализируются взаимоотношения государства Амира Темура с русскими княжествами в конце XIV – начале XV века. Показано, что контакты складывались преимущественно опосредованно, через борьбу с ханом Золотой Орды Тохтамышем; рассматриваются походы 1391 и 1395 годов, их влияние на судьбу Москвы и других русских земель, а также торговые пути и различные точки зрения в историографии. Авторы на основе сопоставления источников делают объективные выводы.

Ключевые слова: Амир Темур, русские княжества, Золотая Орда, Тохтамыш, Москва, битва на Кондурче, битва на Тереке, Василий I, Великий шелковый путь, историография.

Abstract. The article analyses relations between the state of Amir Temur and the Russian principalities in the late fourteenth and early fifteenth centuries. It shows that contacts developed mostly indirectly through the struggle against Tokhtamysh, Khan of the Golden Horde, and examines the campaigns of 1391 and 1395, their influence on Moscow and other Russian lands, trade routes, and different views in historiography. The authors draw balanced conclusions by comparing the sources.

Keywords: Amir Temur, Russian principalities, Golden Horde, Tokhtamysh, Moscow, Battle of the Kondurcha, Battle of the Terek, Vasily I, Great Silk Road, historiography.

KIRISH

Amir Temur (1336–1405) o‘rta asrlar jahon tarixining eng yirik davlat arboblari va sarkardalaridan biri bo‘lib, Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlat barpo etdi va uning hududi Markaziy Osiyodan Kichik Osiyo, Kavkaz, Eron va Hindistongacha cho‘zildi. Uning siyosati nafaqat Sharq, balki Sharqiy Yevropa mintaqasi tarixiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, Oltin O‘rdaga qarshi urushlar Rus yerlari taqdirida muhim rol o‘ynadi.

XIV asr oxirida Rus knyazliklari Oltin O‘rda xonlariga o‘lpon to‘lab turuvchi qaram yerlar edi. Shu bilan birga, Moskva knyazligi asta-sekin kuchayib, rus yerlarini birlashtirish markaziga aylanayotgan edi. Amir Temurning Oltin O‘rda hukmdori To‘xtamishga qarshi yurishlari bu jarayonga bilvosita ta’sir ko‘rsatdi. Shu bois mavzu o‘zbek va rus tarixshunosligida doimiy qiziqish uyg‘otib kelgan.

Maqolaning maqsadi Amir Temur va Rus knyazliklari o‘rtasidagi munosabatlarning xarakterini, shakllarini va oqibatlarini manbalar asosida yoritishdan iborat. Muhim bir holatni darhol qayd etish lozim: Amir Temur bilan Rus knyazliklari o‘rtasida muntazam diplomatik elchilik almashinuvi haqida ishonchli manbalar kam, shuning uchun aloqalarni asosan Oltin O‘rda omili orqali, ya’ni bilvosita tarzda ko‘rib chiqish to‘g‘ri bo‘ladi. Tadqiqotda Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh asarlari va rus yilnomalari ma’lumotlari qiyosiy o‘rganildi.

ASOSIY QISM

1. XIV asr oxirida Oltin O‘rda va Rus knyazliklari

XIII asrda mo‘g‘ul bosqinidan so‘ng Rus yerlari Oltin O‘rda (Jo‘ji ulusi) hukmronligi ostida qoldi. Rus knyazlari xon saroyi – Saroyga borib, hukmronlik uchun yorliq (ruxsatnoma) olishga va muntazam o‘lpon to‘lashga majbur bo‘lgan. Bu tizim rus tarixshunosligida odatda “bo‘yinturuq” (rus. «иго») deb ataladi. Shu bilan birga, Moskva knyazlari xon bilan murosa siyosati orqali o‘z hududlarini kengaytirib, boshqa knyazliklar – Tver, Ryazan, Nijniy Novgorod kabilar ustidan ustunlikka erishib bordi.

XIV asrning ikkinchi yarmida Oltin O‘rda ichki parokandalik davriga kirdi. Xonlar tez-tez almashib turdi, hokimiyat uchun kurashlar kuchaydi, amir Mamay o‘z qo‘g‘irchoq xonlari orqali hokimiyatni amalda qo‘lga oldi. Bu davrda moskvalik buyuk knyaz Dmitriy Donskoy Oltin O‘rdaga qarshi chiqish qudratiga ega bo‘ldi. 1380-yilda Don daryosi yaqinidagi Kulikovo maydonida Rus knyazliklari qo‘shini Mamay qo‘shinini mag‘lub etdi. Bu g‘alaba Rus yerlari birlashuvidagi muhim burilish nuqtasi sifatida baholanadi, garchi u Oltin O‘rda hukmronligini tugatmagan bo‘lsa-da.

Aynan shu paytda Oltin O‘rdada yangi kuch – To‘xtamish ko‘tarildi. U Oq O‘rda hukmdorlaridan Urusxonga qarshi kurashda mag‘lub bo‘lib, Amir Temur panohiga kelgan edi. Voqealarning keyingi rivoji Oltin O‘rdaning ham, Rus yerlarining ham tarixiga ta’sir ko‘rsatdi.

2. Amir Temur va To‘xtamish: ittifoqdan dushmanlikka

Manbalarga ko‘ra, To‘xtamish 1376-yilda Urusxon tomonidan tor-mor etilib, Amir Temurga murojaat qildi. Amir Temur uni iltifot bilan qabul qildi, unga Sabron (Savron), Sig‘noq va boshqa shaharlarni in’om etdi, harbiy yordam ko‘rsatdi. Bir necha urinishdan so‘ng To‘xtamish Oq O‘rdada hokimiyatni qo‘lga kiritdi, 1380–1381-yillarda esa Qalqa daryosi yaqinida Mamayni mag‘lub etib, butun Oltin O‘rdani birlashtirdi. Shunday qilib, Temurning homiyligi Oltin O‘rdada kuchli hukmdor paydo bo‘lishiga imkon yaratdi.

Ko‘p o‘tmay, To‘xtamish Rus yerlariga o‘z hokimiyatini tiklashga kirishdi. Dmitriy Donskoy Kulikovo jangidan keyin o‘lpon to‘lashni to‘xtatgan edi. 1382-yilda

To‘xtamish katta qo‘shin bilan Moskvaga yurish qildi. Shahar aldov yo‘li bilan egallanib, yoqib yuborildi, aholining katta qismi qirildi. Ushbu voqea Rus tarixiga katta fojia sifatida kirdi va Moskva knyazligi Oltin O‘rdaga o‘lpon to‘lashni qayta boshlashga majbur bo‘ldi. Demak, Temurning yaqin sheriklaridan biri bo‘lgan To‘xtamish o‘z hukmronligini Rus yerlarida qaytadan o‘rnatdi.

Biroq To‘xtamish kuchaygach, Amir Temurga nisbatan noshukrlik qildi. U Temur davlati chegaralari – Xorazm, Movarounnahr va Ozarbayjonga hujumlar uyushtirdi. 1385–1386-yillarda Ozarbayjonga, 1387–1388-yillarda esa Movarounnahr va Xorazmga qarshi yurishlar qildi. Bu yurishlar natijasida Buxoro atrofi va Xorazmning bir qismi vayron bo‘ldi. Amir Temur uchun To‘xtamish tahdidini bartaraf etish davlat xavfsizligi masalasiga aylandi. Shu tariqa ikki hukmdor o‘rtasidagi ittifoq o‘rnini ochiq dushmanlik egalladi.

Shunday qilib, Amir Temurning Oltin O‘rda bilan urushlari uning Rus yerlariga bilvosita ta’sirini belgilab berdi: Temur Rus knyazliklariga qarshi urush olib bormagan, balki ularning xo‘jayini – Oltin O‘rda xoniga qarshi kurashgan. Bu holat rus yilnomachilari talqinida ham aks etgan.

3. 1391-yilgi yurish va Qunduzcha jangi

Amir Temur To‘xtamishga qarshi bir necha yurish uyushtirdi. Dastlabki yirik yurish 1389-yilda bo‘lib o‘tgan bo‘lsa-da, hal qiluvchi harbiy harakatlar 1391-yilda boshlandi. Temur Toshkent hududidan chiqib, Sabron orqali Dashti Qipchoq tomon yo‘l oldi. Qo‘shin sahroning qiyin sharoitida, yetarli oziq-ovqat va suv topish muammolariga qaramay, Ulug‘tog‘ yonbag‘irlari orqali Ural daryosi tomon harakat qildi. Yurish davomida Temur ilg‘or razvedka tizimiga tayandi va dushman joylashuvini aniqlash uchun maxsus guruhlar yubordi.

1391-yil 18-iyunda Qunduzcha daryosi bo‘yida (hozirgi Samara va Ufa oralig‘idagi hudud) ikki qo‘shin to‘qnashdi. Temur qo‘shinni uch qismga bo‘lib, markaz va qanotlar tamoyilida joylashtirdi. Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sida jangning shiddatli bo‘lgani va To‘xtamish qo‘shinining mag‘lubiyatga uchragani batafsil

bayon etilgan. To‘xtamish jang maydonidan qochdi, Oltin O‘rda qo‘shini katta talofat ko‘rdi. Temur qo‘shini Volga bo‘ylarigacha yetib bordi.

Qunduzcha jangi Oltin O‘rdaning harbiy qudratiga jiddiy zarba bo‘ldi. Garchi To‘xtamish tezda yangi kuch to‘plashga erishgan bo‘lsa-da, bu mag‘lubiyat uning obro‘sini susaytirdi. Ushbu g‘alaba Rus knyazliklari uchun ham muhim edi: ular o‘z xo‘jayinining zaiflashayotganini ko‘rishdi. Moskva knyazi Vasiliy I Dmitriyevich (1389–1425) esa bu paytda ehtiyotkorona siyosat yuritib, Oltin O‘rdaga o‘lpon to‘lashda davom etgan, shu bilan birga o‘z mavqeini kuchaytirishga harakat qilgan.

Amir Temur qo‘shinining tuzilishi va Dashti Qipchoq yurishlarining o‘ziga xosligi

Amir Temur qo‘shini o‘rta asrlarning eng intizomli harbiy kuchlaridan biri edi. “Temur tuzuklari”da qo‘shinni o‘nlik, yuzlik, minglik va tuman (o‘n ming kishilik) bo‘linmalarga ajratish tartibi bayon qilingan. Har bir bo‘linma o‘z boshlig‘iga – o‘n boshi, yuz boshi, ming boshi, tumon amiri – bo‘ysungan. Qo‘shin asosini otliq askarlar tashkil etgan, piyoda qo‘shin esa qal’alarni qamal qilish va yordamchi vazifalarda qatnashgan. Jang tartibi markaz, o‘ng va chap qanot, oldingi va keyingi tayanch bo‘linmalardan iborat bo‘lgan.

Dashti Qipchoqdagi yurishlar o‘ta qiyin sharoitda o‘tdi. Katta masofalar, suv va ozuqa yetishmasligi, yo‘l topish murakkabligi muammo tug‘dirgan. 1391-yilgi yurishda Temur qo‘shini yuzlab kilometr sahro va dasht bo‘ylab yurgan, yo‘lda ovchilik – ommaviy ov orqali ham oziq-ovqat zaxirasini to‘ldirgan. Manbalarda bu yurish davomida daryolar kesib o‘tilgani, yo‘lboshchi va razvedkachilar xizmatidan keng foydalanilgani qayd etilgan. Temurning dasht sharoitiga mohirlik bilan moslashishi uning sarkardalik san’atini yaqqol ko‘rsatadi.

Temur dushmanni aldov va kutilmagan manevrlar bilan yengishga ham usta edi. U jang oldidan razvedka ma’lumotlarini sinchiklab tahlil qilib, maslahat kengashida (kurultoyda) amirlar bilan fikr almashgan. Qo‘shin ruhiyatini ko‘tarish, odil mukofot va jazo tizimi, jang taqsimoti – bularning barchasi Temur davlatining harbiy kuchini

ta’minlagan omillar sifatida qayd etiladi.

4. 1395-yilgi Terek jangi va Rus yerlariga yaqinlashish

To‘xtamish 1391-yildagi mag‘lubiyatdan keyin ham tinchlanmadi. 1394-yilda u Shirvon va Kavkaz yo‘nalishida yana Temur davlati chegaralariga hujum qildi. Bu hujumga javoban Amir Temur 1395-yilda yangi yurishga otlandi. Qo‘shin Kavkaz tog‘lari orqali Terek daryosi bo‘yiga chiqdi. 1395-yil 15-aprelda Terek daryosi yonida ikki qo‘shinning umumiy jangi bo‘lib o‘tdi. Amir Temur qo‘shini To‘xtamish qo‘shinini qat’iy mag‘lub etdi. To‘xtamish jang maydonini tashlab qochdi, Oltin O‘rda harbiy kuchi barbod bo‘ldi.

Mag‘lubiyatdan keyin Amir Temur qo‘shini Oltin O‘rdaning markaziy hududlariga kirib bordi. Oltin O‘rdaning poytaxti Saroy, shuningdek, Hojitarxon (Astraxan) va Azov (Tana) kabi savdo shaharlari vayron qilindi. Bu shaharlarda italiyalik savdogarlar – genuyaliklar va venetsiyaliklar faoliyat yuritgan, ular Qora dengiz va Volga bo‘yi savdosini nazorat qilgan edi. Ushbu shaharlarning yo‘q qilinishi Oltin O‘rdaning iqtisodiy markazlarini yo‘qotishiga olib keldi. Temur Oltin O‘rdaga o‘z homiyligidagi xon – Qoyirchoqni (Urusxonning o‘g‘li) o‘rnatdi.

Temur qo‘shinining bir qismi 1395-yil yozida Rus yerlari chegarasiga yaqinlashdi. Rus yilnomalariga ko‘ra, “Temir-Aksak” (Temur-Oqsoq) boshchiligidagi qo‘shin Ryazan knyazligining janubiy chegarasidagi Yelets shahri atrofiga kirib keldi va uni egalladi. Yilnomalarda Temur taxminan ikki hafta shu hududda bo‘lgani, so‘ng ortga qaytgani qayd etilgan. Moskva knyazi Vasiliy I bu xabarni eshitgach, qo‘shin to‘plab, Oka daryosi bo‘yidagi Kolomna yonida mudofaa chizig‘ini tashkil etdi.

Rus yilnomalarida Temurning Rus yerlaridan chekinishi mo‘jizaviy hodisa bilan bog‘lanadi: 1395-yil 26-avgustda Vladimirdan Moskvaga olib kelingan mashhur Vladimir Xudojo‘y onasi ikonasining kutib olinishi kuni Temur ortga qaytgan deb ta’kidlanadi. Ushbu afsonaviy talqin keyinchalik pravoslav an’anasida muhim o‘rin egallagan. Tarixchilar esa Temurning Rus yerlariga chuqur kirib bormagani sabablarini boshqacha izohlaydi: uning asosiy maqsadi To‘xtamishni yengish va Oltin O‘rda

tahdidini yo‘qotish edi, bu maqsadga erishilgach, Rus yerlarida keng ko‘lamli yurish uchun harbiy yoki siyosiy zaruriyat qolmagan edi. Shuningdek, uzoq masofa, ta’minot muammolari va Kavkaz hamda Eron tomonidagi ishlar ham ta’sir qilgan.

5. Yurishlarning oqibatlari va iqtisodiy-siyosiy ahamiyati

Amir Temurning Oltin O‘rdaga qarshi g‘alabalari Sharqiy Yevropa siyosiy xaritasiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Birinchidan, Oltin O‘rda qudrati uzil-kesil sindirildi. To‘xtamish Litva buyuk knyazi Vitovt panohiga kirdi, 1399-yilda Vorskla daryosi bo‘yida Vitovt va To‘xtamish qo‘shini amir Edigey (Edigu) tomonidan yengildi. Oltin O‘rda ichki urushlar va parchalanishga yuz tutdi, keyinchalik Qozon, Qrim, Astraxan va boshqa xonliklarga bo‘linib ketdi.

Ikkinchidan, bu jarayon Moskva knyazligi uchun qulay sharoit yaratdi. Oltin O‘rda zaiflashgani sayin Moskva Rus yerlarini o‘z atrofida birlashtirish siyosatini jadal davom ettirdi. Albatta, buni faqat Temur yurishlari natijasi deb baholash noto‘g‘ri bo‘lardi: Rus yerlarining birlashuvi ichki iqtisodiy, siyosiy va diniy omillar – Moskva knyazlarining mohir siyosati, pravoslav cherkovi qo‘llab-quvvatlashi bilan bog‘liq edi. Biroq Temurning zarbalari tashqi sharoitni sezilarli darajada o‘zgartirgani shubhasiz. Ba’zi rus tarixchilari Temurni Rus yerlarini qisman Oltin O‘rda bosimidan xalos etgan omil sifatida baholaydilar.

Uchinchidan, savdo yo‘llarida o‘zgarishlar yuz berdi. Oltin O‘rda hududidagi Saroy, Astraxan va Azov shaharlari orqali o‘tuvchi shimoliy Buyuk ipak yo‘li zarar ko‘rdi. Amir Temur esa karvon yo‘llarini o‘z davlati hududiga – Samarqand, Buxoro, Tabriz va Sulton’iya orqali yo‘naltirishga intildi. Shu bilan birga, Rus savdogarlari ham Markaziy Osiyo bilan savdo aloqalarini davom ettirishga harakat qilgan. Keyingi asrlarda rus-o‘rta osiyo savdosi yangi shakllarda rivojlandi.

To‘rtinchidan, Amir Temur obrazi Rus xalq xotirasida va yilnomalarda “Temir-Aksak” nomi bilan o‘rin olgan. Rus yilnomalarida u ko‘pincha fotih va xavfli dushman sifatida tasvirlanadi, biroq bu talqin asosan 1395-yilgi voqealar va ularning diniy-afsonaviy izohiga asoslangan. O‘zbek tarixshunosligida esa Temurning Oltin O‘rdaga

qarshi yurishlari Movarounnahr xavfsizligini ta’minlash, davlat chegaralarini himoya qilish va Buyuk ipak yo‘li ustidan nazoratni o‘rnatish maqsadiga xizmat qilgan deb baholanadi.

1395-yildan keyin Rus yerlari va Oltin O‘rdaning ahvoli

1395-yilgi voqealardan so‘ng Moskva knyazi Vasiliy I siyosatini yanada faollashtirdi. U 1392-yildayoq Oltin O‘rda xonidan Nijniy Novgorod va unga qo‘shni yerlarni boshqarish uchun yorliq olgan edi, keyingi yillarda esa Muromni ham o‘z mulkiga qo‘shishga erishdi. Oltin O‘rdaning zaiflashuvi sharoitida Moskva siyosiy va harbiy imkoniyatlarini kengaytirdi. Shunga qaramay, Rus knyazliklari o‘lpon to‘lashni uzil-kesil to‘xtatmadi, chunki Oltin O‘rda hali ham xavfli kuch bo‘lib qolgan edi.

Buni 1408-yilda amir Edigey boshchiligidagi o‘rda qo‘shinlarining Moskvaga yurishi ham tasdiqlaydi: shahar atrofi talandi, katta to‘lov evaziga qamal to‘xtatildi. Bu voqea Temur zarbalaridan keyin ham Oltin O‘rda Rus yerlari uchun jiddiy tahdid bo‘lib qolganini ko‘rsatadi. Shu bois Temur yurishlarini Rus yerlari uchun “bir lahzada ozodlik” deb baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi; ular tashqi muhitni o‘zgartirgan, ammo Rus yerlarining mustaqilligi keyingi bir yarim asr davomida bosqichma-bosqich erishildi.

Aytish mumkinki, Oltin O‘rdaning zaiflashuvi uzoq jarayon edi va unga Temur zarbalari, ichki taxt kurashlari, Litva-Polsha bilan munosabatlar, o‘lat va iqtisodiy inqiroz kabi omillar ta’sir ko‘rsatgan. Rus yerlari esa XV asr davomida bu muhitdan foydalanib, 1480-yilda Ugra daryosidagi “turish” voqeasidan keyin o‘lpon to‘lashdan batamom voz kechdi.

Vladimir ikonasi rivoyati va Rus manbalarida 1395-yil voqealari

Rus solnomalarida 1395-yilning yozi Amir Temur yurishi bilan bog‘liq xavotirli kunlar sifatida tasvirlanadi. Solnomalarga ko‘ra, Moskva knyazi Vasiliy I Dmitriyevich qo‘shin to‘plab Oka daryosi bo‘yiga chiqqan, Mitropolit Kiprian esa Vladimirdagi mashhur Xudoning Onasi ikonasini Moskvaga keltirishni buyurgan. Ikona 1395-yil 26-avgustda Moskvaga olib kelingan, shu kuni “Vladimir ikonasining uchrashuvi” (Sretenie) bayrami sifatida Rus pravoslav cherkovida nishonlanadigan bo‘lgan.

Solnomachilar Temur qo‘shinining ortga qaytishini ana shu ikona mo‘jizasi bilan bog‘laydilar.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaraganda, bu rivoyat Rus jamiyatidagi diniy tafakkurning ifodasi bo‘lib, voqealar mohiyatini to‘liq tushuntirmaydi. Temurning asosiy maqsadi – To‘xtamishning kuchini sindirish bo‘lib, bu maqsad Terek jangi (1395) va Oltin O‘rda markazlarining vayron etilishi bilan amalga oshgan edi. Temur qo‘shini Yelets atrofigacha yetib kelgan, so‘ng orqaga qaytgan. Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sida Rus yerlariga chuqur yurish haqida keng ma’lumot bo‘lmasligi ham Temurning bu hududni bosib olishni maqsad qilmaganini ko‘rsatadi.

Shunday bo‘lsa-da, Rus solnomalari Temur yurishining Rus yerlari uchun muhim oqibatlarini – Oltin O‘rdaning zaiflashishi va Moskva atrofida birlashish jarayonining kuchayishini ham bilvosita qayd etadi. Bu fikr keyingi davr rus tarixchilarining asarlarida ham o‘z ifodasini topgan.

6. Manbalar va tarixshunoslikdagi turli qarashlar

Mavzuni o‘rganishda asosiy manbalar sifatida Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”si, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”si va Ibn Arabshohning “Ajoyib al-maqdur fi navoib Taymur” (“Amir Temur tarixi”) asarlari muhim. Shomiy Amir Temur hayotligidayoq uning topshirig‘i bilan asarini yozgan, Yazdiy esa Temur vafotidan keyin, Shohruhning o‘g‘li Ibrohim Sulton topshirig‘i bilan Shomiy ma’lumotlarini keng boyitib, o‘z asarini yozgan. Ibn Arabshoh asari esa Temurga nisbatan dushmanlik ruhida yozilgani bilan farq qiladi, shuning uchun uni tanqidiy o‘rganish talab etiladi. Rus yilnomalari – Nikon yilnomasi va boshqalar – 1382-yil va 1395-yil voqealari haqida muhim ma’lumotlar beradi.

Rus tarixshunosligida bu mavzu N.M. Karamzin, S.M. Solovyov asarlarida, XX asrda esa B.D. Grekov va A.Yu. Yakubovskiyning “Oltin O‘rda va uning qulashi” kitobida, shuningdek V.V. Bartold tadqiqotlarida yoritilgan. O‘zbek tarixshunosligida Boturxon Ahmedov, Hamid Ziyoyev va boshqa olimlar Amir Temurning tashqi siyosatini tadqiq etganlar. Ushbu tadqiqotlarning ko‘pchiligi Temurning Oltin O‘rdaga

qarshi yurishlarini tarixiy zarurat sifatida ko‘rsatadi.

Tarixshunoslikda muhokama qilinadigan asosiy masalalar quyidagilardan iborat: Temur Moskvaga yurish rejasiga ega bo‘lganmi yoki yo‘qmi; Yelets atrofidagi voqealarning ko‘lami qanday bo‘lgan; Temurning chekinishi sabablari nimada; Temur yurishlarining Rus yerlari rivojiga qanchalik ta’sir ko‘rsatgani. Mavjud manbalar Temurning Moskvani egallashni maqsad qilgani haqida ishonchli dalil bermaydi. Bu xulosa tarixiy xolislik nuqtayi nazaridan muhim: Amir Temurning Rus knyazliklari bilan aloqasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri hamkorlik yoki muntazam diplomatik munosabat emas, balki geosiyosiy kurashning bilvosita natijasi edi.

Amir Temurning Yevropa bilan aloqalari va Rus yerlari konteksti

Amir Temurning Sharqiy Yevropadagi faoliyatini uning Yevropa davlatlari bilan aloqalari kontekstida ko‘rish foydali. Temur Fransiya qiroli Karl VI ga 1402-yilda maktub yo‘llagan, Kastiliya qiroli Genrix III esa Ruy Gonzales de Klavixo boshchiligidagi elchilarni Samarqandga yubordi (1403–1406). Klavixoning “Samarqandga sayohat kundaligi” Temur davlati, uning saroyi va poytaxti haqida qimmatli guvohliklar beradi. Bu aloqalar Temur diplomatiyasining keng ko‘lamini ko‘rsatadi.

Yevropa davlatlari Temurni ko‘proq Usmoniylar sultoni Boyazid Yildirimga qarshi ittifoqchi sifatida ko‘rgan; 1402-yildagi Anqara jangidagi g‘alaba Vizantiya imperiyasiga ma’lum yengillik berdi. Biroq Rus knyazliklari va Temur o‘rtasida bunday elchilik aloqalari haqida manbalarda ma’lumot yo‘q. Buning sabablari: Rus yerlari Oltin O‘rda qaramligida bo‘lib, mustaqil tashqi siyosat yurita olmagan; Temurning asosiy dushmani Oltin O‘rda hukmdori bo‘lgan; ikki tomon o‘rtasidagi masofa va siyosiy sharoit ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri diplomatiyaga imkon bermagan.

Shunday qilib, Amir Temur va Rus knyazliklari munosabatlari mavzusida xolis tadqiqotchi uchun ikki jihat muhim: birinchidan, manbalarda hozircha tasdiqlangan faktlarga tayanish; ikkinchidan, noaniq yoki afsonaviy ma’lumotlarni alohida baholash. Bu yondashuv tarixiy haqiqatga yaqinroq bo‘lish imkonini beradi.

Volga bo‘yi savdo yo‘llari va Amir Temurning iqtisodiy siyosati

Amir Temurning Oltin O‘rdaga qarshi yurishlari faqat harbiy-siyosiy emas, iqtisodiy jihatdan ham muhim edi. XIV asrda Oltin O‘rda Buyuk ipak yo‘lining shimoliy tarmoqlarini nazorat qilar, Volga bo‘yidagi Saroy, Hojitarxon (Astraxan) va Azov dengizi qirg‘og‘idagi Tana kabi shaharlar Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdoning markazlari edi. Temur To‘xtamishni mag‘lub etgach, bu savdo markazlariga zarba berdi, natijada karvon yo‘llarining bir qismi Movarounnahr va Eron orqali o‘tadigan yo‘nalishlarga siljidi.

Bu jarayon Samarqand va Buxoro, Tabriz va Sultoniya kabi shaharlarning savdo mavqeini oshirgan, deb hisoblanadi. Rus savdogarlari uchun esa Volga yo‘lining beqarorligi vaqtincha qiyinchiliklar tug‘dirgan bo‘lsa-da, Oltin O‘rdaning o‘lpon talab qilish kuchi zaiflashganini anglatgan. Shu bilan birga, Temur Yevropa davlatlari – Fransiya, Kastiliya – bilan elchilik aloqalari o‘rnatib, savdo munosabatlarini kengaytirishga intildi; Kastiliya elchisi Rui Gonsales de Klavixo Samarqandga 1404-yilda kelgan va o‘z kundaligida Temur saroyi hayotini batafsil yozib qoldirgan.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temurning Rus knyazliklari bilan aloqasi bevosita to‘qnashuv emas, balki Oltin O‘rda orqali vositali munosabat shaklida bo‘ldi va uning oqibatlari Sharqiy Yevropa tarixiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

Amir Temur va Rus knyazliklari munosabatlarining tarixiy ahamiyati

Amir Temur va Rus knyazliklari o‘rtasidagi aloqalarni baholashda ikki jihatni farqlash lozim. Birinchisi – bevosita aloqalar: Temur qo‘shinining Yelets atrofigacha yetib kelishi va Rus yerlari chegarasida bo‘lishi. Ikkinchisi – bilvosita ta’sir: Oltin O‘rdaning zaiflashuvi orqali Rus knyazliklarining siyosiy mavqeiga ta’sir ko‘rsatilishi. Aynan ikkinchi jihat tarixiy jihatdan muhimroq bo‘lib, XV asrda Moskva knyazligining kuchayishi va Oltin O‘rda hukmronligining tugashiga zamin yaratdi.

Temur Rus knyazliklarini bosib olishni maqsad qilmagani, undan Oltin O‘rdaning yagona qudratli raqibi sifatida To‘xtamishni mag‘lub etish asosiy vazifa bo‘lgani ko‘pgina tarixchilar tomonidan e’tirof etiladi. Bu qarash Temurning harbiy-siyosiy

strategiyasi aniq maqsadga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi: u g‘alabadan keyin ortiqcha hududlarni egallashga intilmay, o‘z davlatining xavfsizligini ta’minlashga e’tibor qaratgan.

Bugungi kunda O‘zbekiston va Rossiya o‘rtasidagi do‘stona va strategik hamkorlik munosabatlari tarixiy aloqalar va o‘zaro hurmatga tayanadi. Shu sababli bu mavzuni xolisona o‘rganish tarixiy haqiqatni tiklash bilan birga, xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Mavzuni o‘rganishning ilmiy-metodik jihatlari

Amir Temur va Rus knyazliklari munosabatlari mavzusini o‘rganishda tarixiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish alohida ahamiyatga ega. Sharq manbalari – Sharafuddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh – Temurning Oltin O‘rdaga qarshi yurishlarini batafsil bayon qiladi, biroq Rus yerlariga oid ma’lumotlar kam. Rus solnomalari esa aksincha, Rus yerlari nuqtayi nazaridan voqealarni yoritadi va diniy-rivoyat unsurlariga boy. Shuning uchun bu manbalarni birgalikda o‘rganish va ularning ishonchlilik darajasini baholash zarur.

Metodik jihatdan, talabalar bilan ishlashda xaritadan foydalanish (Temur yurishlari yo‘nalishi: Qunduzcha, Terek, Yelets, Azov, Saroy), xronologik jadval tuzish va turli tarixchilarning fikrlarini taqqoslash samarali usullardir. Bunday yondashuv mavzuni yuzaki emas, chuqur tushunishga va xolis xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Amir Temur davri Rus-O‘rta Osiyo aloqalarining keyingi rivoji

Amir Temur vafotidan keyin ham Rus yerlari va Movarounnahr o‘rtasidagi aloqalar to‘xtamadi. XV asrda Temuriylar – Shohrux, Mirzo Ulug‘bek – davrida Sharq bilan savdo-diplomatik aloqalar kengaydi, Rus savdogarlari Volga va Kaspiy orqali Shirvon, Eron va Movarounnahr bozorlariga yetib bordilar. Rus savdogari Afanasiy Nikitin 1466–1472-yillarda Hindistonga qilgan sayohati davomida Sharq savdo yo‘llaridan foydalangan, bu esa mintaqalararo savdoning rivojlanganidan dalolat beradi.

XV–XVI asrlarda Moskva davlati kuchayib, Qozon va Astraxan xonliklarini bosib oldi, shundan so‘ng Rus yerlari va O‘rta Osiyo xonliklari o‘rtasida bevosita elchilik va

savdo aloqalari o‘rnatildi. Buxoro va Xiva xonliklaridan Moskvaga elchilar yuborilgan, Rus savdogarlari Buxoro bozorlarida faol qatnashgan. Shu tariqa Amir Temur davrida boshlangan geosiyosiy o‘zgarishlar keyingi asrlarda ham Rus-Sharq munosabatlariga ta’sir ko‘rsatishda davom etdi.

XULOSA

Amir Temurning Rus knyazliklari bilan aloqasi asosan Oltin O‘rda omili orqali, ya’ni bilvosita tarzda shakllandi. Temur dastlab To‘xtamishning Oltin O‘rdada hokimiyatga kelishiga yordam berdi, keyinchalik uning Movarounnahr va Kavkazga hujumlariga javoban 1391-yilda Qunduzcha va 1395-yilda Terek janglarida uni qat’iy mag‘lub etdi. Bu g‘alabalar Oltin O‘rdani zaiflashtirib, Rus yerlarini uzoq muddatli o‘lpon va bosimdan qisman ozod etuvchi tashqi sharoitni yaratdi.

Temurning 1395-yilda Rus yerlari chegarasiga, Yelets atrofiga yetib kelishi rus yilnomalarida katta xavf sifatida tasvirlangan, ammo manbalarda uning Moskvani egallash niyati borligi tasdiqlanmaydi. Yurishning asosiy maqsadi Oltin O‘rda tahdidini bartaraf etish va Buyuk ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘i ustidan nazorat o‘rnatish edi. Shunga qaramay, bu voqealar Rus xalqi tarixiy xotirasida chuqur iz qoldirdi.

Mavzuni o‘rganish bugungi kunda o‘zbek va rus xalqlarining ko‘p asrlik tarixiy aloqalarini xolisona tushunish, tarixiy voqealarga ikki tomonlama qarashni tahlil qilish va yosh avlodda tarixiy tafakkurni shakllantirish uchun muhim. Amir Temur tarixiy merosini haqqoniy, manbalarga tayangan holda o‘rganish va targ‘ib qilish milliy g‘oya va ma’naviyat sohasidagi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 1997.
2. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
3. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 1-2-kitoblar. – Toshkent: Mehnat, 1992.
4. Temur tuzuklari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991.
5. Ahmedov B. Amir Temur va temuriylar davri tarixi. – Toshkent.

6. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1950.

7. Карамзин Н.М. История государства Российского. Т. 5.

8. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. Т. 3.

9. Бартольд В.В. Сочинения. – М.: Наука.